
ΣΥΜΜΙΚΤΑ

FLORILEGIUM BAROCCIANUM 20,52 ΚΑΙ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, ΕΠΙΣΤΟΛΗ 44,2

Στο *Florilegium Baroccianum*, του οποίου η πρώτη έκδοση έγινε πρόσφατα από τον Έ. Sargologos¹, ο Λόγος Κ' (Περὶ εξαγορεύσεως καὶ ἐὰν μετὰ τὴν εξαγορεύσειν πάλιν ὠλίσθησεν) περιλαμβάνει και ένα απόσπασμα (52) από τον Βασιλείο Καισαρείας, Ἐπιστολή 44 (Πρὸς μοναχὸν ἐκπεσόντα), 2. Η αρχή του αποσπάσματος αυτού εκδίδεται από τον Sargologos με την εξής μορφή²: Μνήσθητι τοῦ ἀγαθοῦ Ποιμένου, ὅτι καταδιώκων ἐξελεῖται¹. Κἂν <ῆ>² δύο σκέλη^{2α} ἢ λοβὸς³ ὀτίου⁴, ἀποπήδησον ἀπὸ τοῦ τραυματίσαντός σε. Μνήσθητι τοῦ οἰκτιρμοῦ⁵ τοῦ Θεοῦ, ὅτι θεραπεύει ἐλαίῳ καὶ οἴνῳ. Μὴ ἀπελπίσης⁶ τὴν σωτηρίαν. Στο αντίστοιχο κριτικό υπόμνημα διαβάζουμε: «1 ἐξελεῖται : ἐξελεῖται σε Migne Courtonne || 2 <ῆ> Migne Courtonne om. codd. DR || 2α σκέλη : σκέλλη D || 3 λοβὸς : λοβὸν codd. || 4 ὅτι καταδιώκων ... ὀτίου om. I ὀτίον D || κἂν <ῆ> ... ὀτίου om. VAth. || 5 τοῦ οἰκτιρμοῦ : τοῦ οἰκτηρμοῦ PO τῶν οἰκτιρῶν Migne Courtonne || 6 ἀπελπίσης : ἀφελπίσης D»³.

Στις ενδείξεις 2 και 3 του παραπάνω υπομνήματος ο εκδότης μάς πληροφοροῦν ότι διόρθωσε τις γραφές των χφφ που διασώζουν το απόσπασμα αυτό, και μάλιστα ότι στην πρώτη περίπτωση η διόρθωσή του έγινε με βάση τις εκδόσεις του Migne και του Courtonne, ενώ τα χφφ παραδίδουν το κείμενο ὅτι καταδιώκων ἐξελεῖται κἂν δύο σκέλη ἢ λοβὸν ὀτίου. Πραγματικά, αν κανείς ανατρέξει στις εκδόσεις των επιστολών του Μεγάλου Βασιλείου, διαπιστώνει ότι τόσο στον J.-

1. *Un traité de vie spirituelle et morale du XIe siècle: le florilège sacro-profane du manuscrit 6 de Patmos*, Asprovalta - Thessalonique 1990. Για την ονομασία του συγκεκριμένου ανθολογίου βλ. M. Richard, «Florilèges spirituels grecs», *Dictionnaire de Spiritualité* 5 (1962) 494, καθώς και τη βιβλιοκρισία μου για την έκδοση του Sargologos στα Ἑλληνικά 42 (1991-1992) 210-211, όπου εκφράζονται και οι αντιρρήσεις μου για την επιλογή του ονόματος «Florilège de Patmos» από τον εκδότη.

2. Στο χωρίο που ακολουθεί οι δείκτες 1-6 παραπέμπουν σε αντίστοιχες ενδείξεις στο κριτικό υπόμνημα του κειμένου.

3. Για τον καταρτισμό του κειμένου του αποσπάσματος 20,52 ο Sargologos χρησιμοποιεί τόσο τους κώδικες του *Florilegium Baroccianum* P (Patmiacus 6), O (Bodleianus Baroccianus gr. 143), S (Sinaiticus gr. 485), M (Monacensis gr. 429) και I (Hierosolimitanus S. Sepulcri gr. 255), όσο και χφφ άλλων ανθολογιών που περιέχουν το ίδιο απόσπασμα: Ath. (Atheniensis B.N. 1070) του *Florilegium Atheniense*, V (Scorialensis Ω.III.9 [542]) του *Florilegium Vaticanum*, R (Berolinensis B.N. gr. 46 [Phill. 1450]) του *Florilegium Rupefucaldinum*, και D (Parisinus gr. 923) του *Florilegium PML*^b.

P. Migne⁴ όσο και στον R. J. Deferrari⁵ και τον Y. Courtonne⁶ το χωρίο που μας απασχολεί έχει την εξής μορφή: *Μνήσθητι τοῦ ἀγαθοῦ ποιμένος, ὅτι καταδιώκων ἐξελεῖται σε. Κἂν ἢ δύο σκέλη ἢ λοβὸς ὠτίου, ἀποπήδησον ἀπὸ τοῦ τραυματίσαντός σε. Μνήσθητι τῶν οἰκτιρῶν τοῦ Θεοῦ, ὅτι θεραπεύει ἐλαίῳ καὶ οἴνῳ*⁷. Στα αντίστοιχα κριτικά υπομνήματα και ο Deferrari και ο Courtonne μας δίνουν την πληροφορία ότι η χειρόγραφη παράδοση δεν είναι ομόφωνη· οι κώδικες Parisinus gr. 967, του 14ου αιώνα (C στον Deferrari, Par στον Courtonne), και Parisinus Suppl. gr. 1021, του 13ου αιώνα (D στον Deferrari, G στον Courtonne)⁸, μας παραδίδουν *ει* αντί *ἢ*. Από την άλλη μεριά σε όλα τα χφφ των ανθολογιών που διασώζουν το απόσπασμα, σύμφωνα με τον Sargologos, η συγκεκριμένη λέξη παραλείπεται τελείως. Μήπως η παράδοση αυτή μας διασώζει σωστότερο κείμενο;

Η γραφή *ει* δεν μπορεί βέβαια να σταθεί ούτε συντακτικά ούτε νοηματικά· αλλά και με τη γραφή *ἢ*, που έγινε αποδεκτή από τους εκδότες ως τώρα, νομίζω πως το κείμενο παραμένει προβληματικό: Πώς συνδέεται νοηματικά το τριτοπρόσωπο *ἢ* με τη δευτεροπρόσωπη προστακτική της περιόδου; Τι σχέση έχει η παραχωρητική πρόταση *κἂν ἢ δύο σκέλη ἢ λοβὸς ὠτίου* με την απόδοσή της *ἀποπήδησον*; Και πώς θα μπορούσε κανείς να ξεφύγει πηδώντας, όταν του έχουν μείνει μόνο δυο κομμένα πόδια ή ένα αυτί⁹;

Στη λύση του προβλήματος μπορούν να βοηθήσουν, κατά τη γνώμη μου, α) οι διαφορετικές γραφές τις οποίες μας παρέχουν τώρα τα χφφ των ανθολογιών, και β) ο εντοπισμός της αιτίας που προκάλεσε την προβληματική μορφή του κειμένου στις εκδόσεις των *Ἐπιστολῶν* του Βασιλείου. Νομίζω δηλαδή ότι το πρόβλημα προήλθε α) από την προσθήκη του *ἢ* (ή του *ει*) και τη φθορά του *λοβὸν*

4. PG 32,364A-B.

5. *Saint Basil, The Letters*, 1ος τόμος, Loeb Classical Library, London - Cambridge, Mass. 1926, σ. 270.

6. *Saint Basile, Lettres*, 1ος τόμος, Paris 1947, σ. 111.

7. Οι επιμέρους διαφορές ανάμεσα στις εκδόσεις είναι ασήμαντες: Ο Deferrari έχει κόμμα και μετά το *σκέλη*, και αρχίζει κάθε περίοδο μετά από τελεία με μικρό γράμμα. Ο Courtonne εκδίδει το *ποιμένος* με κεφαλαίο Π, και παραλείπει τα κόμματα μετά από τις λέξεις *Ποιμένος* και *Θεοῦ*.

8. Στη χειρόγραφη παράδοση των *Ἐπιστολῶν* του Μεγάλου Βασιλείου οι δύο αυτοί κώδικες αποτελούν την ομάδα Ac (βλ. J. Bessières, «La tradition manuscrite de la correspondance de Saint Basile», *Journal of Theological Studies* 21 [1920] 33-36), η οποία είναι και η μόνη που μας διασώζει την επιστολή 44 (βλ. Deferrari, *ό.π.*, σ. 266, σημ. 1, και Courtonne, *ό.π.*, σ. 109). Ωστόσο η επιστολή αυτή περιέχεται και σε μερικά χφφ των *Ὁμιλιῶν* του Βασιλείου (βλ. Deferrari, *ό.π.*, σ. 267, σημ. 1).

9. Στις μεταφράσεις που συνοδεύουν τις αντίστοιχες εκδόσεις η κατά λέξη απόδοση παραβλέπει το νοηματικό πρόβλημα: Migne, *ό.π.*, 363A-B: «Etiam si supersint crura duo, aut auriculæ summitas, resili ab eo qui te vulneravit». Deferrari, *ό.π.*, σ. 271: «Though it be but "two legs, or the tip of the ear", spring back from him who wounded you». Courtonne, *ό.π.*, σ. 111: «Même s'il y reste les deux jambes ou le bout de l'oreille, bondis hors de la portée de celui qui t'a blessé».

σε *λοβός*¹⁰ στους κώδικες του Βασιλείου, β) από τη λαθεμένη στίξη στις εκδόσεις, και γ) από το γεγονός ότι οι εκδότες δεν κατάλαβαν ή δεν αξιοποίησαν τους υπαινιγμούς που κάνει εδώ ο συγγραφέας σε γνωστά χωρία της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης.

Συγκεκριμένα: α) Η φράση *Μνήσθητι τοῦ ἀγαθοῦ ποιμένος, ὅτι καταδιώκων ἐξελεῖται σε, κᾶν δύο σκέλη ἢ λοβὸν ὠτίου* απηχεί το χωρίο Ἄμώς 3,12: "Ὁν τρόπον ὅταν ἐκσπάσῃ ὁ ποιμὴν ἐκ στόματος τοῦ λέοντος δύο σκέλη ἢ λοβὸν ὠτίου...¹¹. Με τον συσχετισμό αυτό, τον οποίο ενισχύει και η αλλαγή στη στίξη του κειμένου μας, γίνεται πια φανερό το νόημα του χωρίου που εξετάζουμε: Ο Θεός ως ἀγαθὸς ποιμὴν θα καταδιώξει τον πνευματικό εχθρό¹² και θα σε γλυτώσει, ἔστω κι αν ο εχθρός σε έχει σχεδόν αφανίσει. β) Η συνέχεια ἀποπήδησον ἀπὸ τοῦ τραυματίσαντός σε, μνήσθητι τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ, ὅτι θεραπεύει ἐλαίῳ καὶ οἴνῳ αποτελεί αναφορά στο *Κατὰ Λουκᾶν* 10,30-34, όπου ο καλὸς Σαμαρείτης λυπήθηκε τον τραυματισμένο οδοιπόρο και (34) *προσελθὼν κατέδησεν τὰ τραύματα αὐτοῦ ἐπιχέων ἔλαιον καὶ οἶνον*.

Συνεπώς στον Βασίλειο Καισαρείας, Ἐπιστολή 44,2 το κείμενο θα πρέπει να εκδοθεῖ ως εξής: *Μνήσθητι τοῦ ἀγαθοῦ ποιμένος, ὅτι καταδιώκων ἐξελεῖται σε, κᾶν δύο σκέλη ἢ λοβὸν ὠτίου. Ἀποπήδησον ἀπὸ τοῦ τραυματίσαντός σε, μνήσθητι τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ, ὅτι θεραπεύει ἐλαίῳ καὶ οἴνῳ. Μὴ ἀπελπίσης τὴν σωτηρίαν*. Τὴν ἴδια μορφή θα πρέπει να πάρει και η αρχή του αποσπάσματος 20,52 στο *Florilegium Baroccianum*, μόνο που εκεί είναι προτιμότερο να κρατηθοῦν στο κείμενο οι γραφές της αντίστοιχης χειρόγραφης παράδοσης *ἐξελεῖται κᾶν δύο* (χωρὶς το *σε*) και *τοῦ οἰκτιρμοῦ* (αντὶ τῶν *οἰκτιρμῶν*)¹³.

Πάντως οι παραπάνω διορθώσεις, πέρα από την αποκατάσταση του κειμένου ενός χωρίου, μπορούν να μας υπενθυμίσουν και μια σημαντική, κατὰ τὴ γνώμη μου, εκδοτική αρχή: Τα αποσπάσματα που μας διασώζονται σε ανθολόγια μπορούν να μας βοηθήσουν στην αποκατάσταση συγκεκριμένων χωρίων ενός συγγραφέα· θα πρέπει λοιπὸν να σκεφτόμαστε πολύ, προτού αποφασίσουμε να προσαρμόσουμε το κείμενο ενός τέτοιου αποσπάσματος στις υπάρχουσες εκδόσεις.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΔΗΜ. Α. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ

10. Μια τέτοια φθορά θα μπορούσε εύκολα να συμβεί από παρανόηση συντομογραφίας στην κατάληξη της λέξης.

11. Ο Deferrari, ὁ.π., σ. 270, σημ. 1, επισήμανε τὴν ἀπήχηση αὐτή, δὲν προχώρησε ὁμως σε αξιοποίησή της γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου.

12. Ο οποίος οδήγησε τὸν παραλήπτη μοναχὸ σε πτώση. Πρβ. καὶ τὴ φράση *ἐπάναστα τῷ καταβαλόντι σε λίγο πριν*.

13. Το ἴδιο ἰσχύει βέβαια καὶ γιὰ κάθε ἄλλη γραφή γραμματικά καὶ συντακτικά σωστή, με νόημα που ταιριάζει στα συμφραζόμενα, τὴν ὁποία παραδίδουν ὁμόφωνα τα χφρ του ανθολογίου.

THE LIFE OF ST. STEPHEN THE YOUNGER (*BHG* 1666).
AN ADDITIONAL DEBT

One of the most attractive pieces Byzantine hagiography has produced, the Life of St. Stephen the Younger (*BHG* 1666), was penned by his namesake, deacon in St. Sophia, in 807 or 809¹. In the opening lines the author states that he wrote the Vita forty-two years after the Saint had been put to death and dates his martyrdom to 28 November, in his fifty-third year, i.e. 767. If, however, we place the martyrdom on 20 November 765 —the date given by the Patriarch Nikephoros and Theophanes and generally preferred by modern scholars to the chronology of Stephen the Deacon— the text was composed in 807 rather than in 809². As indicated by the words ἀυτόθι ἐν Κωνσταντινουπόλει, found in the dedication to Epiphanius, abbot of St. Auxentios' monastery, the Vita of St. Stephen the Younger was written in Constantinople³.

A deacon named Stephen appears in the Acts of the Seventh Ecumenical Council of Nicaea (787). He is further designated as monk, notarios, and referendarios or bookkeeper of the patriarchate; his major function during the council was the reading of extracts taken from various books that were brought to the council in support of the iconophile cause⁴. Assuming that he remained in the same office for another twenty years, this Stephen may very well be identified with the author of our Vita. Such an identification would also explain the fair amount of literary sources to which Stephen had recourse.

Indeed, whoever the biographer of Stephen the Younger was, he makes

1. Text available in *PG* 100, cols 1069A-1186D. For a detailed historical analysis of the Vita see M. F. Rouan-Auzépy, «Une lecture 'iconoclaste' de la Vie d'Étienne le Jeune», *Travaux et Mémoires* 8 (1981) 415-436, who is preparing a new critical edition of the text. The chronological accuracy of the Vita was disputed by G. Huxley, «On the Vita of St. Stephen the Younger», *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 8 (1977) 97-108. Equally interesting are the remarks of V. Ruggieri, *Byzantine Religious Architecture (582-867): Its History and Structural Elements*, [Orientalia Christiana Analecta 237], Rome 1991, pp. 89-91 and 97-101.

2. On these chronologies see Nikephoros Patriarch of Constantinople, *Short History*, ed. C. Mango, Washington, D. C., 1990, p. 154 (§ 81, 1-27) and 222; also Theophanis, *Chronographia*, ed. C. de Boor, vol. I, Leipzig 1883, pp. 436,26-437,9.

3. This dedication (*BHG* 1666a) is found in codex Neapolitanus gr. II C 26 edited by H. Delehaye, in *Analecta Bollandiana* 21 (1902) 388-389.

4. Stephen is designated as monk and librarian of the patriarchate in J. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, vol. XII, cols 1023B, 1035D, and vol. XIII, 89D, 184B, 189D, 192E; deacon and notarios in vol. XII, 1026D, 1119D, and vol. XIII, 44A, 180E; simply monk in vol. XII, 1027E, and vol. XIII, 57B, 60D, 165D, 176E, 177D, 196D; simply deacon in vol. XIII, 24E; deacon, notarios and referendarios in vol. XIII, 12A, 89A. For the office of referendarios see *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York - Oxford 1991, p. 1778.

extensive use of such early hagiographical writings as the Vita of Euthymios by Cyril of Scythopolis as well as several works of his time: the theological treatise known as *Adversus Constantinum Cavallinum* and to some extent the Acts of the Seventh Ecumenical Council of Nicaea. These borrowings were investigated in detail first by Nikitin and then by Gill, who has, moreover, pointed out a number of works that drew from or were inspired by the Vita of St. Stephen⁵. More recently, D. de F. Abrahamse has called attention to a passage of the Vita, describing the miraculous cure of a blind man, that was borrowed almost verbatim from an eighth century oration of Andrew of Crete, the *Miracula of St. Patapios* (*BHG* 1426). The main difference between the two texts lies in the reason given for the miracle: whereas St. Patapios' healing is due to the faith of the blind man in God, it is the veneration of the icons of Christ and the Virgin Mary that caused St. Stephen's suppliant to find his sight⁶.

Apart from the above borrowing, Stephen did not hesitate to appropriate two long extracts from another work by Andrew, dedicated to the same Saint, the *Encomium proper to St. Patapios* (*BHG* 1425), which he incorporated into his preamble:

Life of St. Stephen the Younger
(a) *PG* 100, cols 1072B-C

Καὶ πόθεν αὐτῷ τῶν ἐγκωμίων
τοῦ βίου προσάξω τὸν στέφανον;
Πῶς δὲ καὶ τῆς αὐτοῦ πολιτείας
ἐκφράσω τὸ λαμπρὸν καὶ ἐπίπο-
νον, ἀπορῶ λίαν ἀγαπητοί· ἢ πῶς
τῆς ἐπάθλου μαρτυρίας ἐξείποιμι
τὸ εὐτολμον. Τὰ γὰρ διὰ τῆς ἄνω-
θεν χάριτος ὑπ' αὐτοῦ τελεσθέντα
τεράστια, θαυμαστὴν ἔχοντα τὴν

Encomium to St. Patapios
(a) *PG* 97, cols 1208D-1209A

' Ἄλλ' ὦ πῶς μὲν αὐτῷ τῶν ἐ-
γκωμίων προσάξω τὸν στέφανον;
Πῶς δὲ καὶ τῆς πολιτείας ἐκφρά-
σω τὸ λαμπρὸν, ἀλλ' ὅμως ἐπίπο-
νον, ἀπορῶ, καὶ λίαν, ἀγαπητοί.
Τὰ γὰρ διὰ τῆς ἄνωθεν χάριτος
ὑπ' αὐτοῦ τελεσθέντα τεράστια,
θαυμαστὴν ἔχοντα τὴν διήγησιν,
κραδαίνει μου τὸν λογισμὸν, καὶ

5. See P. B. Nikitin, «O žitii Stefana Novago», *Bulletin de l'Académie impériale des Sciences de St. Pétersbourg*, VI série, 1912, pp. 1099-1115, and J. Gill, «The Life of Stephen the Younger by Stephen the Deacon. Debts and Loans», *Orientalia Christiana Periodica* 6 (1940) 114-139. In addition, Ševčenko has called attention to the author's persisting use of the number «six» and its multiples and postulated that «Stephen the Deacon must have read some commentary on Porphyry's Introduction to Dialectic or some scriptural commentary depending on Origen»; see his «Hagiography of the Iconoclast Period», in *Iconoclasm*, ed. A. Bryer and J. Herrin, Birmingham 1977, p. 128, n. 113-114.

6. See D. de F. Abrahamse, «The Transformation of the Saint in Early Medieval Byzantium», *Byzantine Studies* 2 (1975) 129 and n. 52; the parallels may be found in *PG* 100, cols 1149C-1152B, and 97, cols 1221D-1224D.

διήγησιν, κραδαίνει μου τὸν λογι-
σμὸν καὶ ἐξίστησιν, καὶ τῶν οἰ-
κείων ὄρων ἀπελαύνειν βιάζεται.
Πλὴν εἰς ὅσον ἐπαρκεῖ μου ἡ διά-
νοια, οὐκ ὀκνήσω λέγειν. Οὐ γὰρ
τὸ μὴ κατ' ἀξίαν ἐγκωμιάσαι,
κατάκρισις· ἀλλὰ τό γε εἰς δύναμιν
ἦκον μὴ λέγειν, κατάγνωσις. Διὸ
σύμμετρον ἔχων τῷ λόγῳ τὴν ἔν-
νοιαν...

(b) *ibid.*, cols 1073A-B

Καὶ μοι μόνον καὶ ὑμεῖς συναμιλ-
λᾶσθε ταῖς ὑμετέραις εὐχαῖς, ἴ-
λεων τὸν Θεὸν ποιούμενοι ἐπὶ τῷ
πεφραυλισμένῳ μου βίον καὶ λόγον
αἰτοῦντες ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματός
μου· ὅπως ἂν μὴ κριθεῖην ὡς τῶν
ὑπὲρ ἀξίαν ἀψάμενος καὶ μηδὲν
πολυτελὲς εἰσενεγκῶν τοῦ λόγου
ἐπάξιον· ὁ μὴδὲ πρὸς τὴν ἐμὴν
καθέστηκεν ἀσθενείαν, ὁπόταν μη-
δὲ ἀπροσεξίας εἰδός τι συναπήρ-
τηται. Πρὸς δὲ τῇ ἄνωθεν χάριτι
τῇ πάντα νεμούση ἐκάστῳ τὰ πρό-
σφορα, παρ' ἧς «πᾶσα δόσις ἀγα-
θὴ καὶ πᾶν δώρημα τέλειον ἄνω-
θέν ἐστι καταβαῖνον» ἐν τοῖς ἀ-
ξίοις τοῦ πνεύματος. Ἐπ' αὐτὴν
γοῦν, ὡς ἔφην, τὴν ἀρχὴν τοῦ βίου
ἐλεύσομαι, καλὴν ὅτι μάλιστα καὶ
ταχεῖαν εὐράμενος σύμμαχον τὴν
ἐξ ἑκατέρωθεν μεροῖν τῶν εὐχῶν
ἀρωγὴν. Σὺ δέ μοι, ὦ ἱερά τῶν
ὀρθοδόξων πανήγυρις, ὅσοι τε τῆς
κατὰ Χριστὸν ἄκρω δακτύλῳ φι-
λοσοφίας ἐγεύσασθε, σπουδάσατε
θερμῶς ἐν ἀληθινῇ πίστει τὰ ὦτα
τῆς διανοίας θέσθαι. Ἐν τοῖς πα-

ἐξίστησι καὶ τῶν οἰκείων ὄρων
ἀπελαύνειν βιάζεται. Πλὴν, εἰς ὅ-
σον ἀφίκοιτό μου ἡ διάνοια, οὐκ
ὀκνήσω λέγειν. Οὐ γὰρ τὸ μὴ κατ'
ἀξίαν ἐγκωμιάσαι κατάκρισις, ἀλ-
λὰ τό γε εἰς δύναμιν ἦκον μὴ
λέγειν, κατάγνωσις. Διὸ σύμμε-
τρον ἔχων τῷ λόγῳ τὴν ἔννοιαν,
πάση ῥώμῃ καὶ ζεούσῃ ψυχῇ τῶν
ἐγκωμίων...

(b) *ibid.*, cols 1209C-1212A

Ἄλλὰ μοι καὶ ὑμεῖς συναμιλλᾶ-
σθε ταῖς ὑμετέραις εὐχαῖς, ἴλεω
τὸν Θεὸν μου ποιούμενοι καὶ λό-
γον αἰτοῦντες ἐν ἀνοίξει τοῦ στό-
ματος, ὅπως ἂν μὴ κριθεῖην, ὡς
τῶν ὑπὲρ ἀξίαν ἀψάμενος, καὶ μη-
δὲν λυσιτελοῦν εἰσενεγκῶν τῷ λό-
γῳ τῶν ἐγκωμίων. Ὁ μὴδὲ πρὸς
τῇ ἐμῇ καθέστηκεν ἀσθενεία· ὁπό-
ταν μὴδὲ πρὸς ἀξίαν εἰδός τι συ-
ναπήρτηται· πρὸς δὲ τῇ ἄνωθεν
χάριτι, τῇ πάντα νεμούση ἐκάστῳ
τὰ πρόσφορα, παρ' ἧς «πᾶσα δό-
σις ἀγαθὴ, καὶ πᾶν δώρημα τέ-
λειον ἄνωθέν ἐστι καταβαῖνον πα-
ρὰ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων», ἐν
τοῖς ἀξίοις τοῦ πνεύματος. Ἐπ'
αὐτὴν γοῦν, ὡς ἔφην, τὴν ἀρχὴν
τῶν ἐγκωμίων ἐλεύσομαι· καλὴν,
ὅτι μάλιστα καὶ ταχεῖαν εὐράμε-
νος σύμμαχον τὴν ἑκατέρωθεν τοῖν
μεροῖν τῶν εὐχῶν ἀρωγὴν. Σὺ δέ
μοι, ὦ ἱερά καὶ μεγάλη πανήγυρις,
ὅσοι τε τῆς κατὰ Χριστὸν ἄκρω
δακτύλῳ φιλοσοφίας ἐγεύσασθε,
καὶ ὅσοι ταύτης ἐρασταὶ γενέσθαι
σπουδάχετε, θερμῶς τὰ ὦτα τῆς

<p>ροῦσι γάρ, πνευματικῆς εὐεξίας καὶ οὐ σαρκικῆς εὐκλείας ἢ προ- κοπῆς, ὡς ἐν τοῖς Ἑλλησιν, ἢ διήγησις.</p>	<p>διανοίας πετάσατε. Ἐν τοῖς πα- ροῦσι γάρ, πνεύματος, οὐ σαρκός ἐστὶν εὐκλείας ἢ προκοπῆς ἢ διή- γησις.</p>
--	---

A text of historical value, the Life of St. Stephen the Younger is not devoid of literary interest. Apart from numerous borrowings, it also displays a considerable number of sophisticated words with a classical background, such as ἀνασκυλευμός, διπλοῖς, ἐγερσίγελως, ἐλατήρ, θρυλλολέκτης, ἱππηλάσιον, κενεών (homeric), μετεωροπορέω, ποδοφορία, σποδιά (homeric), στερνοπυγμή, στερνοτυπέτω etc.⁷. Even if it does not derive from a wide literary reading, such rich vocabulary at least shows Stephen the Deacon's further debt to or familiarity with *Lexica* and betrays the first signs of the hagiographical revival that came about after the Seventh Ecumenical Council of Nicaea (787).

Athens

STEFANOS EFTYMIADIS

ΤΟ ΕΠΙΓΡΑΜΜΑ *ΕΙΣ ΑΡΕΤΑΙΟΝ*
ΤΟΥ «Μ. ΣΛΑΔΟΥ, ΙΑΤΡΟΥ ΑΜΣΤΕΛΟΔΑΜΑΙΟΥ»*

Στο αντίτυπο της editio princeps¹ του γιατρού Αρεταίου του Καππαδόκη², το οποίο φυλάσσεται στην Γεννάδειο Βιβλιοθήκη, στο recto του δεύτερου παράφυλλου, παρατίθεται ένα, λανθάνον έως σήμερα, επιτύμβιο επίγραμμα για τον αρχαίο γιατρό, γραμμένο με το χέρι ενός νεότερου ομοτέχνου του, ο οποίος υπογράφει —προφανώς ως κάτοχος του παραπάνω αντιτύπου— με το εξελληνισμένο όνομα Μ. Σλάδος.

7. Most of these words have been collected by E. A. Sophocles in his *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, Cambridge 1914.

* Ευχαριστώ θερμά τον καθηγητή Α. F. van Gemert (Amsterdam) που είχε την καλοσύνη να με βοηθήσει τόσο στην ταύτιση του «Μ. Σλάδου» όσο και στην πρόσβαση στην σχετική βιβλιογραφία.

1. J. Goupyl, *Ἀρεταίου Καππαδόκου, Περὶ αἰτιῶν καὶ σημείων δξέων καὶ χρονίων παθῶν, Βιβλ. δ' . Ὁξέων καὶ χρονίων νοῦσων θεραπευτικά, Βιβλ. δ' . Aretaei Cappadocis De acutorum, ac diuturnorum morborum causis et signis, Lib. III. De acutorum, ac diuturnorum morborum curatione, Lib. III.* [σ. 3: *editit Jacobus Goupylus*], Ex Bibliotheca Regia, Parisiis, apud Adr. Turnebum, typographum Regium, 1554, Ex privilegio Regis. Βλ. καὶ Α. Δ. Μαυρουδῆς, «Αρεταῖος ο Καππαδόκης. Αναλυτικὴ βιβλιογραφία 1552-1986», *Ἑλληνικά* 37 (1986) 29.

2. Για τον Αρεταίο (1ος αι. μ.Χ.) βασική είναι η μονογραφία του Fr. Kudlien, *Untersuchungen zu Aretaios von Kappadokien* [AAWM, Geistes- und sozialwissenschaftliche Klasse, Jhrg. 1963, Nr. 11], Mainz-Wiesbaden 1964, σσ. 1146-1230. Για την λοιπή βιβλιογραφία βλ. Μαυρουδῆς, *Ἑλληνικά* 37 (1986) 26-68.

Το κείμενο του επιγράμματος έχει ως εξής:

Ἦς ἀπὸ τύμβου. Εἰς Ἀρεταῖον.

Καπαδόκου τύμβος πέλομ' ἠτῆρος ἀρίστου,

Ἦσι καλὴν Ἀρετὴ δῶκε παρωνυμίην,

Ἦσι καλῶς ἐκέκαστο, τέχνη τ' ἐκέκαστο φερίστη,

Ἀραμένη νοῦσον, νοῦσον ἀλεξαμένη.

5 Πᾶς ἐπιπασσέσθω, σὺν πορφυρέοις ἀμαράντοις,

Ἀμβρόσιον πάνακες καὶ μελαναυγὲς Ἴον·

Ἀλλὰ σύ, ἦ ψυχὰς φιλέεις, εἰδῶλα καμόντων,

Καπαδόκου χαίροις, Φερσεφόνη, θανάτῳ·

Ἀλλ' οὐ, Πατρίς, ἄγαν δλοφύρεο· λειπέ σοι ἐσθλάς,

10 Τέχνης καὶ Χάριτος πληθομένης, σελίδας.

Μ. Σλᾶδος, ἰατρός.

Ἀμστελοδαμαῖος.

5 ἐπιπασσέσθω altero σ addito prima manu supra lineam || 7 ἢ Sladus | ψυχὰς... εἰδῶλα καμόντων, vid. Hom. Ψ72 et ω14 || 9 οὐ pro μὴ scripsit Sladus (fort. metri causa)

Το ὄνομα Σλᾶδος αποδίδει το ολλανδικό Slade, αφού προηγήθηκε ο εκλατισμός του σε Sladus. Το ὄνομα ανήκει σε γνωστή οικογένεια του Amsterdam, τρία μέλη της οποίας συμφωνούν με τον στιχουργό του επιγράμματος και ως προς το αρχικό του μικρού ονόματός τους:

(1) Matthaeus Sladus (1569-1628)³. Γιος του John Slade. Γεννήθηκε στο South Perrot του Dorset στις 9 Σεπτεμβρίου 1569. Μετά τις σπουδές του στην Οξφόρδη (1585-1589), εργάστηκε για ένα διάστημα ως δάσκαλος στο Devonshire. Το 1595 μετέβη στο Amsterdam, όπου άσκησε το επάγγελμά του στο Λατινικό Σχολείο (το 1598 έγινε υποδιευθυντής του σχολείου αυτού και το 1605 διευθυντής). Παντρεύτηκε τέσσερις φορές και απέκτησε έξι παιδιά. Πέθανε στις 10 Φεβρουαρίου 1628. Υπήρξε άριστος γνώστης της αρχαίας ελληνικής και της λατινικής γραμματείας.

(2) Matthaeus Sladus (1612-1681)⁴. Γιος του προηγούμενου. Βαφτίστηκε στο Amsterdam στις 29 Νοεμβρίου 1612. Σπούδασε στο Leiden φιλοσοφία και ιατρική, και έγινε αργότερα υποδιευθυντής του Λατινικού Σχολείου στο Amsterdam· πέθανε στις 7 Ιανουαρίου 1681.

3. Βλ. W. Nijenhuis, *Matthew Slade 1569-1628. Letters to the English Ambassador* [Publications of the Sir Thomas Browne Institute, N. S., No 6], Leiden 1986.

4. Βλ. Wijnman, «Sladus (Cornelius)», *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek [=NNBW]*, onder Redactie van Dr. P. C. Molhuysen en Dr. Fr. K. H. Kossmann, met Medewerking van tal van Geleerden, Leiden 1933, στ. 1038 (η βιογραφία αυτού του M. Sladus είναι ενσωματωμένη στην βιογραφία του αδελφού του Cornelius Sladus).

ὣς ἀπὸ τῦμβου· Ἐἰς Ἀρεταῖον,
 Κακπαδῶν, Ἰωάννου παλῶν ἰγλήρων, ἀρίτων,
 ὡς καλῶ Ἀρετῆ δάκε παρωνομίω,
 Ἡὲ καλῶ ἐκείατο, ἰέχνη τ' ἐκείατο φρεῖσιν,
 Ἄρκυον, γῶσον, γῶσον ἀλτσαμένη.
 Πᾶς ἐπιπῶσάω, σὺν πορφυροῖς ἀμακάνοις,
 Ἀμβροσίον πικρῶς κῆς μελανοστέγῃ ἴον.
 Ἄλλὰ σὺ, ἡ ψυχὰς φιλεῖς, εἰδῶλα κερκόναν,
 Κακπαδῶν χαιροῖς, φερεφρόνι, θανάτω.
 Ἄλλ' ἔ, παῖρῖς ἄσαν ὀλοφύρο· κῆπῶ σοι ἐσθλῶς,
 Τέχνης κῆ χάριτος πληθονκῆς, σελίδας.
 Μ. Σλάδου, ἰατροῦ.
 Αὐτοδιδάκτος.

Το παράφυλλο II' της editio princeps του Αρεταίου.

(3) Matthaeus Sladus (1628-1689)⁵. Ο συντάκτης του επιγράμματος πρέπει να ταυτιστεί μάλλον με τον Matthaeus Sladus που γεννήθηκε στο Amsterdam στις 9 Ιουνίου 1628. Ήταν γιος του Cornelius Sladus⁶ και ανεψιός του προηγούμενου Μ. Sladus. Σπούδασε ιατρική στο Πανεπιστήμιο του Leiden (εγγράφηκε στην Ιατρική Σχολή στις 8 Απριλίου 1644) και το 1649 αναγορεύτηκε διδάκτορας της ιατρικής στο Πανεπιστήμιο του Helmstädt (Γερμανία). Ο τίτλος της διδακτορικής διατριβής του ήταν: *De asthmate*. Από το 1650 έως το 1668 ήταν γιατρός στο Νοσοκομείο του Amsterdam· το 1666, μετά τον θάνατο του J. A. van der Linden, κλήθηκε ως καθηγητής της ιατρικής στο Leiden, δεν δέχτηκε όμως την καθηγεσία, όπως αποποιήθηκε επίσης και την θέση του καθηγητή της ανατομικής στο Amsterdam. Υπήρξε μέλος του περίφημου Collegium anatomicum privatum Amstelodamense. Ασχολήθηκε επίσης με εμβρυολογί-

5. Βλ. Wijnman, «Sladus (Mattheus)», *NNBW*, στ. 1038-1039, και C. E. Daniëls, «Slade, Matthias», *Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte aller Zeiten und Völker*, hrsg. Dr. A. Hirsch, τ. 5, Berlin-Wien 1934, σσ. 302-303.

6. Για τον Cornelius Sladus βλ. Wijnman, *NNBW*, στ. 1037-1038.

κές μελέτες. Με το ψευδώνυμο Theodorus Aldes⁷, Anglus, δημοσίευσε τα ακόλουθα έργα: (1) *Dissertatio epistolica de generatione animalium contra Harveium interpolata et tribus observationibus auctior*, Amstelodami 1666· Francofurtiae 21668. (2) *Epistola qua describitur recenter impregnatae feminae incisio a Ruyschio facta*, Amstelodami 1668. (3) *Observationes in ovis factae*, Amstelodami 1673· Hallae 21674. Έγραψε επίσης μια επιστολική πραγματεία για την καμφορά⁸.

Ο M. Sladus όμως υπήρξε και πολύ καλός γνώστης της κλασικής γραμματείας και έγραψε αρκετά σχετικά έργα. Συγκεκριμένα, έγραψε σχόλια στο Λεξικό του Ησύχιου και σε έργα άλλων αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Επίσης, έγραψε «emendationes msc. in Galeni Glossas Hippocraticas», στην έκδοση του J. Cornarius⁹. Από τα έργα που μνημονεύτηκαν παραπάνω γίνονται σαφή τα ενδιαφέροντα του M. Sladus τόσο για την ιατρική επιστήμη όσο και για την αρχαία ελληνική γραμματεία. Εκείνο, όμως, που πρέπει να προσεχτεί ιδιαίτερα και που σχετίζεται με την απόδοση σ' αυτόν του συζητούμενου επιγράμματος στον Αρεταίο είναι η ενασχόλησή του με αρχαίους Έλληνες ιατρικούς συγγραφείς (Γαληνό, Ιπποκράτη). Εξίσου σημαντικό στοιχείο αποτελεί και η διαπίστωση ότι έγραψε δύο ε λ λ η ν ι κ ά ποιήματα. Το ένα από αυτά περιέχεται στο βιβλίο του Guil. Piso, *De Indiae utriusque re naturali et medica*, Amstelodami 1658, και το δεύτερο, με τον λατινικό τίτλο Carmen ad Paulum Terhaarium, στον τόμο *Poëmatia Eύχαριστικά et Έγκωμιαστικά ad clarissimum ... Dr. Paulum Terhaarium*, Amstelodami 1659. Με την δημοσίευση αυτού του επιγράμματος εις Έρεταϊον στα δύο παραπάνω ποιήματα του M. Sladus, που γράφτηκαν ελληνικά και που μόνον αυτά ήταν γνωστά έως σήμερα, προστίθεται τώρα και ένα τρίτο. Ο λόγιος αυτός Αμστελοδαμιαίος γιατρός πέθανε στο Shotover Hill (κοντά στην Οξφόρδη), στις 20 Δεκεμβρίου 1689.

Σημειώνω, τέλος, χάριν πληρότητας ότι για τον Αρεταίο έχει γραφτεί ένα ακόμη επιτύμβιο επίγραμμα από τον J. Goupyl, τον πρώτο εκδότη του ελληνικού κειμένου¹⁰: το επίγραμμα βρίσκεται στην δεύτερη χωρίς αρίθμηση σελίδα πριν από το κείμενο (αμέσως μετά το τέλος της αφιερωτικής επιστολής):

7. Το Aldes αποτελεί αναγραμματισμό του Slade· βλ. Wijnman, «Sladus (Matthaeus)», *NNBW*, στ. 1038.

8. Για την πραγματεία αυτήν βλ. στην βιβλιογραφία της υποσημ. 5.

9. Πρόκειται για την έκδοση: *Έπποκράτους Κώου Ιατρού παλαιωτάτου, πάντων άλλων κορυφαίου, βιβλία άπαντα. Hippocratis Cei medici vetustissimi, et omnium aliorum principis, libri omnes ad vetustos codices summo studio collati et restaurati* [ed. Janus Cornarius], Basileae 1538. Στις σσ. 542-562 εκδίδεται το έργο του Γαληνού *Έπποκράτους γλωττών έξήγησις*. Για τις emendationes βλ. όσα σημειώνει ο Wijnman, «Sladus (Matthaeus)», *NNBW*, στ. 1039.

10. Βλ. υποσημ. 1.

Τοῦ αὐτοῦ [sc. τοῦ Γουπύλου] εἰς Ἄρεταῖον.
 Υἱὸν ἀκεστορίας Ἄρεταῖον ἔειπεν ἀθήσας
 Πορθμεὺς τῶν νεκύων, δόμασι Περσεφόνης,
 Κοίραν ὑποχθονίων ἀκόρεστε βροτῶν Ἄιδωνεῦ,
 Πῶς δλεθρον νεκύων δεῦρο φέρεις κατέχειν;
 Ὡδε γὰρ ἐξεπίτηδες ἐπῆλθε νέκυς ἀνεγείραι
 Τῶν Ἀσκληπιαδῶν ἐξοχος ὦν σοφίη.
 Ἄγρει μὰν ἔκβαλλε νεκρῶν τάχα, μή σε κενώσῃ·
 Ὡν ἠτρεύει, οὐδέν ὄρω φθίμενον.

Το ίδιο επίγραμμα αναδημοσιεύτηκε από τον C. Weigel στην σελίδα τίτλου της μελέτης του *Aretaeus, De pulmonum inflammatione. Contextum Graecum adiecta versione Latina edidit Emendationes et commentarium adiunxit Carolus Weigel*, Sectio prior, Lipsiae 1790, και από τον B. Botfield, *Praefationes et Epistolae editionibus principibus auctorum veterum praepositae*, Cantabrigiae 1861, σ. 475.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΔΗΜ. ΜΑΥΡΟΥΔΗΣ

Η ΥΠΟΤΙΘΕΜΕΝΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
 ΤΗΣ *ΚΑΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ*
 ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΦΑΝΗ ΚΡΙΤΟΠΟΥΛΟΥ

Πολλές φορές έχει σχολιαστεί η φιλολογική δραστηριότητα του Μητροφάνη (κατά κόσμον Μανουήλ¹) Κριτόπουλου², δείγματα της οποίας είναι οι *Γενικοί*

Ευχαριστώ τον φίλο και συνάδελφο Γιώργο Μακρή για τη διόρθωση των ελληνικών μου.

1. «Sic is qui me haec docuit Metrophanes Hieromonachus Critopulus, ό πάνυ, antea fuit appellatus Manuel. 26. Iul. 1627», σημειώνει ο Matthias Bernegger για τον Έλληνα φίλο του· βλ. τη μελέτη μου «Matthias Bernegggers Handexemplar des *Glossarium graecobarbarum des Ioannes Meursius mit Korrekturen des Metrophanes Kritopulos*», στον τόμο: Hans Eideneier (εκδ.), *Graeca recentiora in Germania* (τυπώνεται) [έκδοση της Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel].

2. Η βιβλιογραφία για τον Κριτόπουλο είναι αρκετά εκτενής· αναφέρω εδώ μόνο την πλούσια βιογραφία του Colin Davey, «Metrophanes Kritopoulos (1589-1639) and Relations between the Orthodox, Roman Catholic and Reformed Churches», *Εκκλησία και Θεολογία* 1 (1980) 212-286, 2 (1981) 545-581, 3 (1982) 141-175, 4 (1983) 375-480, 5 (1984) 303-363, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία (το έργο του Davey κυκλοφορεί και αυτοτελώς: *Pioneer for Unity. Metrophanes Kritopoulos (1589-1639) and Relations between the Orthodox, Roman Catholic and Reformed Churches*, Λονδίνο 1987, με καινούρια, συνεχή σελιδαρίθμηση) και τις πρόσφατες μελέτες των Γιάννη Καρά, «Πνευματικές εστίες κατά το πρώτο μισό του 17ου

κανόνες της ιδιωτικής των νῦν Ἑλλήνων διαλέκτου³ καθώς και οι διορθώσεις του στο *Glossarium graecobarbarum* του Ioannes Meursius. Ο Κριτόπουλος εκπόνησε τα δυο αυτά έργα τον Ιούλιο και τον Αύγουστο του 1627 στο Στρασβούργο, μετά από παράκληση του Matthias Bernegger⁴, στο σπίτι του οποίου ήταν φιλοξενούμενος⁵. Οι διορθώσεις εκδόθηκαν το 1787 στο Stendal από τον Johannes Georgius Fridericus Franzius⁶, ο οποίος τις είχε εντοπίσει⁷ σε μορφή παρασελίδων σημειώσεων σε ένα αντίτυπο του *Glossarium graecobarbarum* «in Bibliotheca Paulina Lipsiensi»⁸. Θεωρούσε μάλιστα ότι είχε μπροστά του το αυτόγραφο του Κριτόπουλου. Μια πρώτη συμβολή στη διόρθωση της άποψης του Franzius έδωσε ο Α. Κ. Δημητρακόπουλος, ο οποίος επισήμανε ότι οι σημειώσεις στον τόμο της Λιψίας δεν είναι αυτόγραφες⁹. Σε πρόσφατη μελέτη μου¹⁰ παρουσιάζω το γνήσιο αντίτυπο με τις αυτόγραφες σημειώσεις, όχι του Κριτόπουλου, αλλά του Matthias Bernegger, ο οποίος κατέγραψε τις προφορικές παρατηρήσεις του Κριτόπουλου¹ ο

αίωνα. Η περίπτωση της Πατριαρχικής Βιβλιοθήκης Αλεξανδρείας», *Τετράδια Εργασίας* 9 (1987) 11-130 και κυρίως 51-60, και Ζαχαρία Τσιρπανλή, «Ο Μητροφάνης Κριτόπουλος και η Καθολική Εκκλησία», *Δωδώνη* 18 (1989) 383-401 και «Η θέση του Μητροφάνη Κριτοπούλου (1589-1639) και του Ιωάννη Κωττούνιου (1572-1657) στον πνευματικό κόσμο της νεότερης Ευρώπης» [τυπώνεται].

3. Ο εκδότης των «ικανόνων» Κ. Ι. Δουβουνιώτης, «Μητροφάνους Κριτοπούλου ανέκδοτος γραμματική της απλής ελληνικής», *Επιστημονική Επετηρίς της Θεολογικής Σχολής του εν Αθήναισι Πανεπιστημίου* 1 (1924) 97-123, έδωσε στο έργο τον τίτλο «Γραμματική». Αποσπάσματα των «ικανόνων» έχουν ανατυπωθεί από τον Γεώργιο Κουρνούτο (εκδ.), *Λόγιοι της Τουρκοκρατίας*, Α΄, Αθήνα 1956 [Βασική Βιβλιοθήκη 4], σσ. 299-310, και τον Κ. Σκουτέρη, *Κείμενα του νέου Ελληνισμού*, Αθήνα 1971, σσ. 67-69.

4. Βλ. γι' αυτόν: Fédération des Sociétés d'Histoire et d'Archéologie d'Alsace, *Nouveau dictionnaire de biographie alsacienne*, τεύχος 3, Στρασβούργο 1983, σσ. 185-186, με πλούσια βιβλιογραφία, και κυρίως τη μονογραφία του W. Kühlmann, *Gelehrtenrepublik und Fürstenstaat*, Τυβίγγη 1981.

5. Πρβ. και τη μελέτη μου «Ο Μητροφάνης Κριτόπουλος μεταφραστής ελληνικών δημωδών στίχων (Στρασβούργο 1627)», *Θησαυρίσματα* 22 (1992) 361-371. — Όπως και ο Bernegger, έτσι και ο Άγγλος Meric Casaubonus είχε ενδιαφερθεί για την εκμάθηση της δημώδους ελληνικής: βλ. την επιστολή του Κριτόπουλου «De lingua Gr(aeca) Vulgari» προς τον Casaubonus που εκδόθηκε από τον Ανδρέα Τηλλυρίδη, «Συμβολαί και διορθώσεις εις την αλληλογραφίαν του Μητροφάνους Κριτοπούλου (1589-1639)», *Θεολογία* 45 (1974) 360-404 και κυρίως 369-370, 394-398· πρβ. Davey (ό.π.), 2 (1981) 568.

6. Joh. Georgius Fridericus Franzius, *Metrophanis Critopuli Patriarchae Alexandrini emendationes et animadversiones in Iohannis Meursii Glossarium graecobarbarum ex autographo*, Stendal 1787.

7. Franzius, σσ. iv-v.

8. Πρόκειται για ένα αντίτυπο της δεύτερης έκδοσης του περίφημου, στην εποχή του, ελληνολατινικού αυτού λεξικού (Ioannes Meursius, *Glossarium graecobarbarum*, Λέιντεν 1614 [1η έκδοση, Λέιντεν 1610]).

9. Α. Κ. Δημητρακόπουλος, *Δοκίμιον περί του βίου και των συγγραμμάτων Μητροφάνους του Κριτοπούλου Πατριάρχου Αλεξανδρείας*, Λιψία 1870, σ. 59.

10. Βλ. την υποσημείωση 1· πρβ. και την υποσημείωση 5.

τόμος αυτός βρίσκεται, μαζί με πλούσιο χειρόγραφο συνοδευτικό υλικό σε τετράδια και λυτά δελτία, εδώ και τουλάχιστον τριακόσια χρόνια, στην Herzog August Bibliothek του Wolfenbüttel. Ένα συμπέρασμα που προκύπτει από την ανάλυση του τόμου του Wolfenbüttel είναι ότι η συμβολή του ίδιου του Bernegger στο σχολιασμένο αντίτυπό του ήταν αρκετά μεγάλη και ότι ειδικά οι παραπομπές σε έργα βυζαντινών συγγραφέων κτλ. υπήρχαν ήδη στην ώρα των σελίδων του τόμου, όταν έφτασε στο Στρασβούργο ο Μητροφάνης.

Τα σχόλια του Κριτόπουλου και του Bernegger κυκλοφορούσαν τον 17ο και τον 18ο αιώνα σε χειρόγραφη μορφή στη Γερμανία, στην Ολλανδία και στη Δανία, και το αντίτυπο της Λιψίας ανάγεται στη χειρόγραφη αυτή παράδοση. Ο νόθος χαρακτήρας των σημειώσεων στον τόμο της Λιψίας είναι οφθαλμοφανής, εφόσον μάλιστα γίνονται —από το ίδιο χέρι πάντοτε— παραπομπές σε έργα αρκετά μεταγενέστερα του 1627, όπως λ.χ. στο γνωστό *Glossarium* του Ducange, αλλά και σε δημοσιεύματα ακόμη και του 18ου αιώνα.

Η υπόθεση ότι ο Κριτόπουλος μετέφρασε στα νέα ελληνικά την Καινή Διαθήκη διατυπώθηκε για πρώτη φορά από τον Franzius, στην εισαγωγή της έκδοσής του των *Emendationes et animadversiones* το 1787¹¹. Ο Franzius στηρίζεται σε ένα σχόλιο στον τόμο της Λιψίας, που αναφέρεται στο λήμμα *Γάδαρος*: «ΓΑΔΑΡΟΣ. *Mulus*. Dicitur et γαδούρι pro *asino*. Vide Meum Graec. Nou. Test. Luc. XIII, 15»¹². Το σχόλιο αυτό στον τόμο του Wolfenbüttel δεν υπάρχει, και έτσι γεννήθηκε η υποψία ότι ο Κριτόπουλος δεν μετέφρασε ποτέ την *Καινή Διαθήκη* στα νέα ελληνικά. Έμεινε όμως ανοικτό το ζήτημα, ποιος στο ευρύτερο πνευματικό περιβάλλον της Λιψίας, κατά το πρώτο μισό του 18ου αιώνα, θα μπορούσε να μιλήσει κάπως δικαιολογημένα για «*meum Graecum Novum Testamentum*», πράγμα που προσπάθησα να το συσχετίσω με τις εκδοτικές δραστηριότητες στο Ορφανοτροφείο της «Άλας Σαξονίας» (Halle an der Saale).

Τα πράγματα όμως είναι πολύ πιο απλά. Τον Οκτώβριο του 1992 είχα την

11. Franzius, σ. χ. Από τον Franzius αντλούν ο Α. Κ. Δημητρακόπουλος (ό.π., σ. 61), ο Γ. Γ. Μαζαράκης, *Μητροφάνης Κριτόπουλος, Πατριάρχης Αλεξανδρείας κατά τους κώδικες του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας*, Κάιρο 1884, σ. 75, ο Κ. Ι. Δυοβουνιώτης, *Μητροφάνης Κριτόπουλος*, Αθήνα 1915, σ. 44, η Ε. Δ. Κακουλίδη, *Για τη μετάφραση της Καινής Διαθήκης*, Θεσσαλονίκη 1970, σσ. 9-10 (με παραπομπές στον Κ. Σάθα, *Νεοελληνική Φιλολογία*, Αθήνα 1868, σσ. 297-298, τον Β. Κνός, *L'histoire de la littérature néo-grecque. La période jusqu'en 1821*, Στοχόλμη 1962 [Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Graeca Upsaliensia 1], σσ. 431-432 και τον Ι. Ν. Καρμίση, *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια* 8, 1966, 1136-1139), και πολλοί άλλοι. Ο μόνος που αμφισβήτησε ότι υπάρχει τέτοια μετάφραση («Daß Metrophanes eine solche Übersetzung geschrieben, halte ich für unwahrscheinlich») είναι ο Philipp Meyer, λήμμα «Metrophanes Kritopulos», *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*, 3η έκδοση, τ. 13, Λιψία 1903, σσ. 30-33: 33.

12. Franzius 1787: 25.

ευκαιρία να δω το ίδιο το αντίτυπο της Λιψίας¹³. Στη θέση του «Vide Meum Graec. Nou. Test.» που εκδίδει ο Franzius ο τόμος γράφει «V.M.G.N.T.» κτλ., δηλαδή «V(ide) M(aximi) G(allipolitae) N(ovum) T(estamentum)». Η νεοελληνική μετάφραση της ΚΔ του Κριτόπουλου μπορεί, λοιπόν, να διαγραφεί από τις δέλτους της Νεοελληνικής Φιλολογίας¹⁴.

Köln

ULRICH MOENNIG

STESICHORUS' *GERYONEIS*. SLG 15 I-II

('Ελληνικά 41, 1990, 21): Corrigendum

The purpose of the present short note is to correct and restore the proposed supplement of the text of the *Geryoneis* SLG II. 1-3, which has been distorted with the inadvertent intrusion of the adjective *πικράς* in v. 2 qualifying the noun *κῆρας* in v. 3, supplemented by D. L. Page (*Lyrica Graeca Selecta, addenda*, p. 268).

Both my English commentary («According to this interpretative approach it is Geryon who arrives *at the end of hated death*», p. 21) as well as the extensive reference to the *τέλος θανάτω* examples (see *ib.*, note 49), make it undoubtedly clear that the adjective *πικράς* has by mistake replaced the noun *τέλος* (suppl. Barrett) which was originally meant and reserved for this specific place. The inappropriateness of the noun *πικράς* at this point is, moreover, revealed by the resulting awkward syntax: the proposed supplement for v. 1, *κιχ]ών*, becomes thus associated with a genitive (cf. Sophocles *OC* 1487), which is less preferable than the accusative in the context and the style of this archaic lyric poem. For the highly frequent use of the verb *κιχάνω* cum accusative see *ib.*, p. 21 note 49.

The inevitable outcome of this inadvertence, for which I personally bear full

13. Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη Λιψίας: βιβλιοταξινομικός αριθμός: 4° *Gram. graec. rec.* 63, και ένα άλλο αντίτυπο της β' έκδοσης του *Glossarium graecobarbarum* με χειρόγραφο σχόλια του Tiberius Hemsterhuis. Οι σημειώσεις του αναφέρονται όμως στα βυζαντινά, και όχι στα νεότερα ελληνικά.

14. Το μόνο έργο του Κριτόπουλου που είναι γραμμένο στα δημόδη ελληνικά της εποχής του είναι —όσο έχω υπόψη μου, τουλάχιστον— η «Έκθεσις σύντομος περί μετανοίας και εξομολογήσεως», κείμενο γραμμένο στις 7 Ιουλίου 1632 «εν Μέμφει της Αιγύπτου» και αφιερωμένο «τω οσιωτάτῳ και θεοσεβεστάτῳ εν ιερομονάχοις και πνευματικοίς πατράσι παπᾶ κυρίῳ Μαξίμῳ ημετέρῳ κατά πάντα περιποθήτῳ» (ο Μάξιμος αυτός παραμένει αταύτιστος: πρβ. Μ. Ι. Μανούσακας, «Νέα στοιχεία για την πρώτη μετάφραση της Καινής Διαθήκης στη δημοτική γλώσσα από τον Μάξιμο Καλλιουπολίτη», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 2 [1986] 14): παραδίδεται στον κώδικα 1020 της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος και εκδόθηκε από τον Κ. Ι. Δυοβουνιώτη, *Μητροφάνης Κριτόπουλος*, Αθήνα 1915, σσ. 61-74.

responsibility, has been the confusion and obscurity of the semantic and syntactic associations of the passage whose original conception called for the following text:

κιχ]ὼν στνγε[ρ]οῦ
 θανάτοι]ο τέ[λος]
 κεφ[αλ]ᾶί περί [κῆρας] ἔχων, πεφορου-
 γ]μένος αἵματ[ι πικρο]τά[τα]ι τε χολᾶι

The metrical compatibility of the word τέλος at this point is unquestionable: v. 2 = str./ant. 7 coincides with presumed period-end, in which case a *brevis in longo* would be permissible. Besides, the following verse (v. 3 = str./ant. 8) begins with a consonant, in which case the final syllable of τέλος is lengthened by position.

It is true, however, that the choice between κῆρας (suppl. Page) or πότμον (suppl. Barrett) for v. 3 is not an easy one, since both nouns sit comfortably with θάνατος or θανεῖν¹.

University of Thessaloniki

E. TSITSIBAKOU-VASALOS

1. For πότμος and θάνατος or θανεῖν see: *Il.* 2. 359, 7. 52, 15. 495, 20. 337; *Od.* 4. 196, 562, 5. 308, 11. 389, 12. 342, 14. 274, 24. 22, 31. For κῆρ and θάνατος or θανεῖν see: *Il.* 2. 302, 834, 8. 70, 9. 411, 11. 332, 12. 326, 16. 47, 687, 17. 714, 21. 66, 22. 202, 210; *Od.* 2. 352, 3. 242, 5. 387, 12. 157, 15. 275, 17. 547, 19. 558, 22. 14, 66, 24. 127, 414, *Hymn Cer.* 262.